

EWA SOWA-BEHTANE

RODZINY WIELOKULTUROWE

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE
WYDAWNICTWO WAM
KRAKÓW 2016

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

ROZDZIAŁ I

RODZINY WIELOKULTUROWE W LITERATURZE POLSKIEJ I ŚWIATOWEJ

1.1. Wielokulturowość	11
1.2. Rodzina wielokulturowa, wieloreligijna, wielojęzyczna	16
1.3. Problemy występujące w związkach międzykulturowych	24
1.4. Tożsamość dzieci z rodzin wielokulturowych	38
1.5. Edukacja dzieci z rodzin wielokulturowych	44
1.6. Rodziny wielokulturowe czasowo niepełne z powodu migracji i rodziny migranckie	51

ROZDZIAŁ II

MAŁŻEŃSTWA BINACJONALNE

2.1. Małżeństwa binacjonalne jako typ małżeństw wielokulturowych	63
2.2. Migranci tworzący małżeństwa binacjonalne w Polsce	72
2.3. Małżeństwa binacjonalne w świetle polskich regulacji prawnych	82
2.4. Małżeństwa binacjonalne w Polsce w badaniach do roku 2004	89
2.5. Małżeństwa binacjonalne w Polsce w badaniach po roku 2004	98

ROZDZIAŁ III

POMOC DLA RODZIN WIELOKULTUROWYCH

3.1. Diagnoza psychologiczno-pedagogiczna członków rodzin wielokulturowych	107
3.2. Rodzinne i instytucjonalne strategie adaptacyjno-integracyjne rodzin wielokulturowych	117
3.3. Poradnictwo skierowane do rodzin wielokulturowych	127
3.4. Transgraniczna mediacja i terapia rodzin wielokulturowych	139
3.5. Edukacja wielokulturowa	145

BIBLIOGRAFIA	151
--------------------	-----

PODSUMOWANIE	161
--------------------	-----

SUMMARY	165
---------------	-----

WSTĘP

Nowa jakościowo i zakresowo relacja społeczności ogólnoludzkiej pojawiła się wraz z globalizacją, której genezy niektórzy badacze upatrują „w postmodernistycznym porzuceniu idei, że życie społeczne toczy się w obrębie konkretnych granic, obaleniu dotychczasowych hierarchii i wezwaniu do swobodnego przepływu obrazu i wrażeń – nieograniczonym, nieciągłym i chaotycznym. Stwarza to nową jakość kulturową i cywilizacyjną”¹.

Współcześnie, w dobie ponowoczesności, coraz częstszym zjawiskiem są małżeństwa mieszane etnicznie, rasowo, kulturowo czy narodowościowo przyczyniające się do wyłaniania nowych rodzajów tożsamości kulturowej. Takie małżeństwa mieszane wyznaczają nową jakość kulturową, gdy nie dotyczą pojedynczych jednostek, ale stają się normą, zjawiskiem statystycznie częstym, a nawet dominującym w szerszym kontekście społecznym. Jak pisze Tadeusz Paleczny „jednym z elementów amerykańskiej, uniwersalizacji tożsamości członków grup monocentrycznych, na przykład koreańskiej, japońskiej czy meksykańskiej jest zjawisko amalgamacji. Europeizacja Polaków czy Niemców również nastąpi w pełni dopiero wtedy, gdy pojawi się nowy, dominujący typ podwójnej lub poliwalencyjnej, wielokrotnej tożsamości „ponad podziałami” etnicznymi, narodowymi, ukształtowany dzięki mieszanym kulturowo małżeństwom”².

W dobie globalizacji spotkanie na swojej drodze życiowej osób z odmiennych kręgów kulturowych stało się częstym zjawiskiem. Taki bezpośredni kontakt z człowiekiem należącym do innej grupy

¹ A. Zwoliński, *Wprowadzenie do rozważań o narodzie*, WAM, Kraków 2005, s. 235.

² T. Paleczny, *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 55.

etnicznej, do innej grupy narodowej, wyznającym odmienną religię rodzi automatyczne poczucie dystansu kulturowego. Oczywiście sprawą jest, iż mniej „odległy”, „obcy” czy „inny” będzie nam Niemiec czy Czech aniżeli mieszkaniec Kongo czy też Pakistanu.

Osoby należące do odmiennych grup kulturowych możemy łatwo napotkać w słynnym kurorcie turystycznym, na międzynarodowym lotnisku, czy też w wielokulturowych miastach, jak Londyn czy Nowy Jork. Najczęściej nawiązane znajomości są przelotne, dotyczą krótkiej wymiany zdań na lotnisku, w restauracji, w barze szybkiej obsługi. Takie znajomości nie przeradzają się w głębsze kontakty interpersonalne. Lecz w ostatnich dekadach zdecydowanie zwiększa się liczba trwałych związków międzykulturowych. Często zaczyna się zdarzać, iż obca kulturowo osoba zamieszkuje małe polskie miasteczko bądź wieś, gdyż wchodzi w związek małżeński z kimś pochodzącym z danego miejsca.

Procesy wchodzenia w relacje międzykulturowe na terenie Polski będą się nasilać. Można powiedzieć, że w społeczeństwie polskim następuje istotna zmiana społeczna „od homogeniczności do heterogeniczności, od jedności do różnorodności”³.

Celem publikacji jest przedstawienie dotychczasowych badań na temat rodzin wielokulturowych, ze szczególnym uwzględnieniem rodzin binacjonalnych, tworzonych przez obywateli i obywatelki Polski wraz z osobami o innych narodowościach.

Rozdział I poświęcony został rodzinom wielokulturowym w literaturze polskiej i światowej. Podjęto próbę zdefiniowania pojęcia rodziny, wielokulturowości, rodziny wielokulturowej oraz związków międzykulturowych. Zostały scharakteryzowane małżeństwa wielokulturowe oraz występujące w nich problemy. Analizie zostały poddane również problemy dzieci z rodzin wielokulturowych oraz rodziny wielokulturowe czasowo niepełne z powodu migracji i rodziny migranckie.

³ D. Bell, *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, PWN, Warszawa 1994, s. 29.

II rozdział pracy poświęcony jest małżeństwom binacjonalnym w badaniach polskich. W dobie globalizacji związki mieszane narodowościowo, a co za tym idzie kulturowo, tworzone przez Polki i Polaków są coraz częstszym zjawiskiem. W rozdziale tym zostali scharakteryzowani migranci zawierający związki mieszane narodowościowo w Polsce. Przedstawiono również obowiązujące w Polsce regulacje prawne oraz przytoczono wyniki dotychczasowych badań prowadzonych przez polskich badaczy.

Wiedza o współczesnych rodzinach wielokulturowych, jak również o problemach, z którymi się spotykają, jest podstawowym składnikiem racjonalnego planowania pracy pomocowej, której został poświęcony rozdział III niniejszej pracy. Przedstawiono w nim zagadnienia diagnozy psychologiczno-pedagogicznej dzieci z rodzin wielokulturowych, strategie adaptacyjno-integracyjne stosowane w rodzinach i wobec rodzin wielokulturowych, poradnictwa i edukacji skierowanej do rodzin wielokulturowych, transgranicznej mediacji rodzin dwunarodowościowych oraz terapii rodzin wielokulturowych.

Miłą powinnością autora jest podziękowanie wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tej książki w obecnym kształcie. Podziękowania pragnę złożyć Recenzentom: Szanownej Pani Profesor Małgorzacie Stopikowskiej oraz Szanownej Pani Profesor Jadwidze Plewko. Składam również serdeczne podziękowania Władzom Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum za pomoc w realizacji mojego projektu oraz Dyrekcji Wydawnictwa Ignatianum i Dyrekcji Wydawnictwa WAM za możliwość publikacji.

ROZDZIAŁ I

RODZINY WIELOKULTUROWE W LITERATURZE POLSKIEJ I ŚWIATOWEJ

1.1. Wielokulturowość

Wielokulturowość to zjawisko charakterystyczne dla XXI wieku, które jest rezultatem globalizacji. Większość współczesnych społeczności doświadcza wielokulturowości, choć oczywiście z różnym jej nasileniem i charakterem. Zjawisko wielokulturowości stało się faktem również na polskiej ziemi. Należy przyzwyczajać się do myśli, iż obok nas będzie żyło coraz więcej ludzi odrębnych kulturowo. Pojęcie wielokulturowości jest często używane zamiennie z określeniami takimi jak międzykulturowość, różnokulturowość, pluralizm kulturowy, globalna wioska, transkulturowość czy multikulturalizm.

„Wielokulturowość, międzykulturowość, jak i transkulturowość to współistnienie wielu różnych kultur w określonej przestrzeni społecznej. Ale wielokulturowość to różne kultury wchodzące ze sobą w wielopłaszczyznowe interakcje. Międzykulturowość to wzajemne „uczenie się kultur”, a transkulturowość to przenikanie elementów różnych kultur, czego rezultatem jest nowa jakość kulturowa”¹. To trzy bliskoznaczne terminy, ale opisujące odmienne relacje między różnymi kulturami, występującymi w konkretnej społecznej rzeczywistości.

Tadeusz Paleczny twierdzi, że „różnokulturowość oznacza łączenie we własnej tożsamości, według indywidualnego, niepowtarzal-

¹ A. Śliz, M. S. Szczepański, *Wielokulturowość i jej socjologiczny sens. Festival Caravan czy wielokulturowe Street Party?*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 4, s. 13.

nego wzoru, wpływów różnych grup kulturowych, wielokulturowość – uporządkowanie ich według pewnego, charakteryzującego już więcej jednostek wzorca, pluralizm zaś – rodzaj strukturalnie usystematyzowanego typu rodzaju postaw i osobowości, charakteryzującego społeczeństwa ponadnarodowe². Zdaniem Palecznego „wielokulturowość stanowi złożony rezultat procesu asymilacji i oznacza istnienie jakiejś płaszczyzny integracji i wspólnego obszaru kulturowego, jak i utrzymywanie się w niektórych wymiarach struktury społecznej odrębności oraz kulturowej autonomii grup etnicznych, religijnych, rasowych i ich członków³”.

Interesujący nas termin wielokulturowość uchodzi za wieloznaczny i niedookreślony. Najczęściej wielokulturowość bywa postrzegana na trzy sposoby, jako:

- obiektywny stan rzeczywistości społecznej, gdy różnorodne kultury współistnieją w ramach jednego społeczeństwa;
- idea czy doktryna, przejawiająca się w dążeniu do zrównania szans funkcjonowania w jednym organizmie społecznym różnych mniejszości przy zachowaniu ich kultury;
- praktyka społeczno-polityczna służąca, realizacji zasad wielokulturowości, skierowanych do grup o odmiennych cechach kulturowych od dominującej większości⁴.

Marian Golka omawia ten termin jako „uświadomione współwystępowanie na tej samej przestrzeni (albo w bezpośrednim sąsiedztwie bez wyraźnego rozgraniczenia, albo w sytuacji aspiracji do zajęcia tej samej przestrzeni) dwóch lub więcej grup społecznych

² T. Paleczny, *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 211.

³ T. Paleczny, *Meandry wielokulturowości: Oblicza pluralizmu w społeczeństwach wielokulturowych – USA i Brazylia*, http://www.uj.edu.pl/ISR/kulturoznawstwo_miedzynarodowe/publikacje/meandry.doc, (dostęp 19.05.2015).

⁴ J. Nikitorowicz, *Konteksty lokalno-szkolne kreowania tożsamości kulturowej w warunkach wielokulturowości*, w: *Przemiany społeczno-cywilizacyjne i edukacja szkolna – problemy rozwoju indywidualnego i kształtowania się tożsamości*, red. T. Lewowicki, A. Szczurek-Boruta, B. Grabowska, UŚ-filia Cieszyn, WSP ZNP Warszawa, Impuls, Cieszyn-Warszawa-Kraków 2005, s. 189.

o względnie odmiennych kulturowych (niekiedy też rasowych) cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, wyznaniu religijnym, układzie wartości itd., które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi tego skutkami”⁵. Można po prostu przyjąć, że to „wiele kultur skupionych w konkretnej przestrzeni społecznej. Chodzi tutaj o dystrybutywne rozumienie kultury, czyli przede wszystkim o kultury narodowe i etniczne, z których każda jest układem wzorów zachowań (idei, wartości, norm, zasad), zachowań i ich wytworów, tworzonych, nabywanych, stosowanych i przekształcanych w procesie życia społecznego”⁶. Jak pisał Jerzy Zubrzycki: „tożsamość kulturowa jest poczuciem przynależności i przywiązania do pewnego sposobu życia, który łączy się z doświadczeniem historycznym danej grupy ludzi. Wielokulturowość istnieje tam, gdzie jedno społeczeństwo obejmuje grupy o różnorodnej tożsamości kulturowej”⁷. Autor ten stwierdził, że wielokulturowość rozwija się za pośrednictwem trzech głównych procesów, czyli: stratyfikacji kulturowej, zróżnicowania na regiony kulturowe oraz zróżnicowania na społeczności kulturowe.

Zjawisko wielokulturowości posiada sens obiektywny i subiektywny. Sens obiektywny tkwi w wielości i różnorodności grup kulturowych, współwystępujących i zależnych od siebie w jakiejś przestrzeni terytorialnej, politycznej, społecznej, wyznaczonej najczęściej przez prawa funkcjonowania społeczeństw polimorficznych. Sens subiektywny wielokulturowości wiąże się z istnieniem całego zespołu cech psychokulturowych, poczynając od wyznaczanych przez dominujące wzory kulturowe typów osobowości, poprzez rodzaje tożsamości kulturowej, postawy i orientacje na dominujące zespoły wartości, po

⁵ M. Golka, *Wielokulturowość miasta*, w: *Pisanie miasta – czytanie miasta*, red. A. Zeidler-Janiszewska, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1999, s. 176-177.

⁶ A. Śliz, M. S. Szczepański, *Wielokulturowość i jej socjologiczny sens. Festival Caravan czy wielokulturowe Street Party?*, „Studia Socjologiczne” 2011, nr 4, s. 9.

⁷ J. Zubrzycki, *Wielokulturowość w teorii i praktyce*, w: *Polskie więzi kulturowe na obczyźnie*, red. M. Paszkiewicz, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, Londyn 1986, s. 76.

ideologicznie ukształtowany stosunek do faktu różnorodności i wielości kultur oraz wynikających z niego następstw społecznych, politycznych czy ekonomicznych⁸.

Rozumienie wielokulturowości jako prostego skupienia kultur w przestrzeni nie odpowiada jednak społecznej rzeczywistości, bowiem wielokulturowość to przede wszystkim „zbiór zasad i procesów realizacji współżycia społecznego w warunkach realizacji pluralizmu etnicznego i kulturowego, nastawionych przy tym na optymalizację stosunków społecznych przez wyrównywanie praw i szans uczestnictwa, co pozwala na niwelację napięć i konfliktów”⁹. Fenomen wielokulturowości opiera się na dwóch zasadniczych wartościach: wolności i równości. Wolność oznacza możliwość kultywowania wybranej kultury, równość to równość i prawo kultur do istnienia i rozwoju. To właśnie rozprzestrzenianie sfery wolności i równości prowadzi do ukształtowania społeczeństwa wielokulturowego¹⁰.

Grupy mniejszościowe, uświadamiając sobie swą odrębność psychokulturową, doszły do przekonania, że powinny mieć prawo do pokazywania tej odrębności w sferze publicznej. Uświadomiły władzy wykonawczej i ustawodawczej, że należą do społeczeństwa wielokulturowego. Tak więc wzrost samoświadomości zaowocował odkryciem pluralizmu kulturowego i spowodował wyróżnienie wartości kulturowych grupy i szczególną dbałość o nie¹¹. Uczestnikami wielokulturowych struktur pluralistycznych są następujące rodzaje grup kulturowych¹²:

⁸ T. Paleczny, *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 176-177.

⁹ H. Mamzer, *Tożsamość w podróży. Wielokulturowość a kształtowanie tożsamości jednostki*, UAM, Poznań 2003, s. 33.

¹⁰ A. Sadowski, *Zróżnicowanie kulturowe a społeczeństwo obywatelskie*, „Sprawy Narodowościowe” 1999, nr 14-15, s. 34-45.

¹¹ J. Nikitorowicz, *Wielokulturowość – wyzwanie dla edukacji międzykulturowej*, w: *Edukacja zorientowana na XXI wiek*, red. J. Gajda, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2000, s. 216.

¹² T. Paleczny, *Interpersonalne stosunki międzykulturowe*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 183-186.

- lokalne skupiska rasowe o charakterze mniejszości plemiennych, rodowych, klanowych, kastowych, totemicznych;
- regionalne grupy rasowe;
- narodowo-państwowe grupy rasowe;
- kontynentalne grupy rasowe;
- etniczne wspólnoty lokalne;
- grupy etniczne o ponadplemiennym, ponadlokalnym charakterze;
- zbiorowości narodowe, zintegrowane językowo, terytorialnie, państwowo, często religijnie, gospodarczo, tworzące narody-kultury;
- grupy etniczne o szerszym, ponadnarodowym zasięgu;
- lokalne grupy religijne;
- regionalne grupy religijne;
- narodowe grupy religijne;
- ponadnarodowe grupy religijne;
- małe terytorialnie, ekskluzywne grupy językowe;
- regionalne grupy językowe;
- grupy narodowe;
- grupy językowe o szerszym, ponadnarodowym zasięgu.

W społeczeństwie wielokulturowym następuje zjawisko dyfuzji kulturowej, czyli procesu pośredniego lub bezpośredniego przenikania się cech oraz materialnych i niematerialnych elementów kultury, z jednej grupy społecznej do drugiej. Proces ten jest realizowany poprzez komunikację oraz edukację międzykulturową. Dyfuzja kultur nabiera tempa, gdy relacje między grupami zacieśniają się. Przykładem tego jest zawiązywanie związków małżeńskich i partnerskich między dwoma członkami odrębnych grup kulturowych, narodowych, etnicznych lub religijnych. Małżeństwa mieszane przyspieszają więc proces dyfuzji kulturowej.

1.2. Rodzina wielokulturowa, wieloreligijna, wielojęzyczna

Różnorodność definicji rodziny jako instytucji obejmuje wielość pełnionych przez nią funkcji. „Nie ma bowiem takiej centralnej funkcji, względnie takiego zespołu funkcji, który by w każdym społeczeństwie cechował zasadniczo rodzinę – nawet przyjmowana za podstawową: funkcja prokreacyjna, tj. rodzenie i wychowywanie dzieci. Mimo to, socjologowie usiłują objąć pojęciem rodziny, jako instytucji społecznej, kilka przynajmniej funkcji, które występują dość powszechnie. Wskazują tutaj na dwie takie funkcje: rozrodczą (utrzymywanie ciągłości biologicznej) oraz wychowawczą (przekazywanie dziedzictwa kulturowego szerszych zbiorowości)”¹³. Wśród socjologów istnieje natomiast zgodność poglądów odnośnie kwestii, iż „spośród wszystkich organizacji – dużych i małych, jakie wytwarza społeczeństwo, żadna nie przewyższa rodziny pod względem znaczenia socjologicznego. Rodzina uważana jest zgodnie przez wszystkich socjologów za podstawową grupę społeczną”¹⁴.

Rodzina jest to zespół ludzi ze sobą spokrewnionych. Rodzina to małżonkowie i ich dzieci. Rodzina to także rodzeństwo oraz ci, którzy są związani pokrewieństwem czy powinowactwem. Najbardziej ogólna definicja rodziny głosi, że „jest to grupa osób połączonych więzami małżeństwa, pokrewieństwa lub adopcji, na ogół wspólnie zamieszkująca i współdziałająca wewnątrz odpowiednio do społecznie określonego i uznanego podziału ról i również społecznie określonego zestawu jej zadań”¹⁵. Janusz Homplewicz określa rodzinę jako „wspólnotę życia i miłości, doświadczeń i błędzeń, naturalne środowisko o określonej autonomii trwania, programie życia i prze-

¹³ W. Mrozek, *Rodzina górnicza. Przekształcenia społeczne w górnośląskim środowisku górniczym*, Wyd. Instytut Górnośląski, Katowice 1995, s. 9.

¹⁴ R. M. Mac Iver, *Society: Its structure and changes*, R. Long & R. R. Smith, Glencoe 1951, s. 154.

¹⁵ Z. Bauman, *Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia*, PWN, Warszawa 1962, s. 250.

kazu wartości¹⁶. Antonina Kłoskowska dodaje, że „stanowi ona jedną z najbardziej uniwersalnych form stosunków społecznych”¹⁷, a Zbigniew Tyszcza, że „jest nierozzerwalnie związana z istnieniem ludzkiego społeczeństwa i kultury”¹⁸.

Rodzina o prawidłowej wewnętrznej strukturze stanowi najlepsze środowisko wychowawcze dla dzieci i młodzieży. Oznacza to, że w takiej rodzinie istnieje mniejsze (ale nie całkowite) prawdopodobieństwo wystąpienia czynników, które mają bezpośredni wpływ na zagrożenie prawidłowej socjalizacji dzieci¹⁹, natomiast w rodzinie wielokulturowej dodatkowo istnieje mniejsze prawdopodobieństwo wystąpienia problemów z integracją tej rodziny ze społecznością lokalną czy globalną.

W czasach ponowoczesnych „rodzina” w sensie kulturowym „przestaje być instytucją naturalną i konieczną, w którą się po prostu „wchodzi”, tak jak – zgodnie z prawami biologii – wchodzi się w wiek dojrzały”²⁰. Jednak pomimo pojawienia się w Europie nowych trendów kulturowych, w Polsce, rodzina zarówno dla dorosłych członków społeczeństw jak i dla pokolenia młodzieży, w dalszym ciągu stanowi jedną z najbardziej cenionych wartości. W Polsce pozostało nienaruszone wyobrażenie kulturowe „że to rodzina (i to trwała i monogamiczna) jest naturalnym składnikiem życia społecznego”²¹.

Lokalny wymiar wielokulturowości akcentuje w swoich pracach Marian Golka, konstatując, że wielokulturowość „można też rozpatrywać na obszarach o różnym zakresie: od skali jednostki ludzkiej,

¹⁶ K. Denek, *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2000, s. 43.

¹⁷ L. Kocik, *Rodzina w obliczu wartości i wzorów życia ponowoczesnego świata*, AFM, Kraków 2006, s. 58.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ B. Adamczyk, *Dzieci ulicy – wybór czy konieczność?*, w: *Z zagadnień profilaktyki zagrożeń społecznych*, red. M. Banach, T. W. Gierat, Wydawatel'stvo MTM, Levoča 2009, s. 54.

²⁰ H. Świda-Ziemia, *Młodzież końca tysiąclecia. Obraz świata i bycia w świecie*, ISNS UW, Warszawa 2000, s. 469.

²¹ Tamże, s. 470.

której układ wartości może być ledwie wymieszanym zbiorem różnych oddziaływań płynących z różnych źródeł i kręgów kulturowych, poprzez skalę rodziny, w której małżonkowie są różnej narodowości, a nadto rodzina ta mieszka w obcym otoczeniu, poprzez skalę budynku (np. bloku komunalnego zasiedlonego przez emigrantów z różnych krajów)²². Wielokulturowość można zatem rozumieć jako współobecność i współoddziaływanie w obszarze aktywności rodziny różnych wzorów kulturowych, czyli „współistnienie w obrębie grup pierwotnych, gdzie przeważają kontakty osobiste i zbliżenia”²³.

Na to, że w analizach wielokulturowości szczególne miejsce powinna zajmować rodzina, jako grupa społeczna, w ramach której dokonują się podstawowe procesy socjalizacji jednostek do uczestnictwa w szerszych społecznościach, wskazuje również Leszek Korporowicz, pisząc, że „procesy zaawansowania różnorodnych form komunikacji i integracji europejskiej coraz częściej stawiać nas będą wobec faktu (...) wielokulturowości rodzin i wielojęzyczności socjalizacji, przed różnorodnymi przejawami stresu kulturowego, jak również przed poszukiwaniem nowych form tożsamości kulturowej i osobowej jednostek znajdującej się w sytuacji pogranicza, wielości, a często i rozbieżności identyfikacji”²⁴.

To w rodzinie „ma miejsce proces wprowadzania jednostki przez znaczących <<innych>> do świata społecznego. Rodzice przekazują dziecku pewien obraz, strukturę sensu zależną z jednej strony od miejsca rodziny w społeczeństwie, z drugiej od specyfiki indywidualnego nadawania znaczeń rzeczywistości, zdeteminowanego biografią rodziny”²⁵. Ten rodzinny zasób wiedzy okreśł terminem „etosu

²² M. Golka, *Oblicza wielokulturowości*, w: *U progu wielokulturowości*, red. M. Kempny, A. Kapciak, M. Łodziński, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1997, s. 53.

²³ Z. Komorowski, *Pluralizm – wielokulturowość – diaspora*, „Kultura i Społeczeństwo” 1975, nr 2-3, s. 260.

²⁴ L. Korporowicz, *Wielokulturowość a międzykulturowość*, w: *U progu wielokulturowości*, red. M. Kempny, A. Kapciak, S. Łodziński, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1997, s. 45.

²⁵ A. Cierpka, *Tożsamość jednostki wśród rodzinnych narracji*, w: *Narracja jako sposób rozumienia świata*, red. J. Trzebiński, Wyd. Gdańskie, Gdańsk 2002, s. 174.